

УДК 331.101:346.543

Носик О.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту й адміністрування
Національного фармацевтичного університету

ІННОВАЦІЙНИЙ ТИП ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ

INNOVATIVE TYPE OF REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL: THE CRITERIA FOR DETERMINING

АНОТАЦІЯ

Розкрито зміст відтворення людського капіталу та головні характеристики його інноваційного типу. Визначено критерії інноваційного людського капіталу. Обґрунтовано головні напрями інтернаціоналізації відтворення людського капіталу. Охарактеризовано загрози транснаціоналізації відтворення національного людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, відтворення людського капіталу, інноваційний тип відтворення людського капіталу, інноваційний людський капітал, транснаціоналізація людського капіталу, глобальний людський капітал.

АННОТАЦИЯ

Раскрыты содержание воспроизводства человеческого капитала и основные характеристики его инновационного типа. Определены критерии инновационного человеческого капитала. Обоснованы основные направления интернационализации воспроизводства человеческого капитала. Охарактеризованы угрозы транснационализации воспроизводства национального человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, воспроизводство человеческого капитала, инновационный тип воспроизводства человеческого капитала, инновационный человеческий капитал, глобальный человеческий капитал.

ANNOTATION

The content of reproduction of human capital and key features of its innovative type are disclosed. The criteria innovative human capital is defined. The main directions of internationalization of reproduction of human capital is justified. The transnationalization of threats to the reproduction of national human capital are defined.

Keywords: human capital, reproduction of human capital, innovative type of reproduction of human capital, innovation human capital, transnationalization of human capital, global human capital.

Постановка проблеми. Нині теорія відтворення людського капіталу набуває великого наукового і прикладного значення у зв'язку із формуванням економіки знань, провідним ресурсом якої є людський капітал, а метою – людський розвиток. Розкриття змісту, критеріїв, головних характеристик та чинників інноваційного типу відтворення людського капіталу є теоретичною засадою ефективної державної політики людського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях з економічної теорії відтворення людського капіталу не отримало ще комплексного обґрунтування. Науковцями пропонуються різноманітні підходи до визначення його змісту, факторів, стадій, типів тощо, які ще не узагальнено у цілісну концепцію. Розглядаються такі типи відтворення людського капіталу за критерієм можливих змін його обсягу, як: звужене, про-

сте і розширене [1, с. 131; 2]; екстенсивне й інтенсивне відтворення [3]. Типи відтворення людського капіталу досліджують О. Бородіна [4], Л. Гальків [5], Н. Корольова [6], Т. Лех [7], В. Максимович [8], Л. Сімкіна [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інноваційний тип відтворення людського капіталу та напрями його інтернаціоналізації не отримали ще комплексного теоретичного розкриття.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування змісту та критеріїв інноваційного типу відтворення людського капіталу та на цій основі обґрунтування напрямів його інтернаціоналізації в умовах постіндустріальних суспільних зрушень.

Виклад основного матеріалу. Відтворення людського капіталу є соціально-економічним процесом його змістовної спадковості і трансформації у часі, що сполучає відновлення сутнісних характеристик запасу людського капіталу, що забезпечує спадковість його розвитку та формування і накопичення нових (у кількісному, якісному, вартісному вимірах) складових його запасу як прояв змістовної трансформації людського капіталу. Вартісне відтворення людського є процесом формування, накопичення/втрати, відновлення та зростання/зменшення вартості запасу знань, здібностей, навичок та вмінь людини як ресурсу соціально-економічного розвитку.

За часовим критерієм відтворення людського капіталу є його життєвим циклом та охоплює стадії зародження (створення, формування) – розвитку – зрілості – занепаду, на якій є можливим як формування засад нового циклу тобто відновлення людського капіталу відповідно новим умовам, так і його історичне завершення, зникнення. При цьому протягом життєвого часу людини можливим є здійснення декількох циклів змістовної спадковості і трансформації людського капіталу та його вартісного відтворення.

Відтворення індивідуального людського капіталу як його відтворювальний (інвестиційний) цикл охоплює період життєвого часу людини, протягом якого на базі інвестицій та сполучення змістовної спадковості і трансформації формуються (відновлюються), розвива-

ються (накопичуються), використовуються і відновлюються на новому рівні відповідно новим суспільним вимогам (чи застарівають і втрачаються) її знання, здібності, вміння та навички у кількісному, якісному і вартісному вимірах, що складають основу продуктивної діяльності у різних сферах та отримання віддачі від інвестицій. Відтворювальний (інвестиційний) цикл індивідуального людського капіталу охоплює такі форми його руху як економічного блага, як виробництво, розподіл, обмін, споживання. Виробництво людського капіталу здійснюється на стадіях його формування і накопичення та розвитку. Розподіл індивідуального людського капіталу, що здійснюється між його потенційними користувачами (орендарями), базується на ринковому механізмі, насамперед ринку праці, та здійснюється під впливом таких регуляторів, як держава, корпорація, громадянське суспільство, міжнародні норми. Обмін людського капіталу передбачає його конвертацію у доходи його власника.

Розглядаючи відтворювальний (інвестиційний) цикл індивідуального людського капіталу, вважаємо за доцільне виокремлення загального відтворювального (інвестиційного) циклу, що охоплює весь життєвий час людини, і стадійних відтворювальних (інвестиційних) циклів, які здійснюються, як правило, на стадії продуктивної діяльності людини та відображають рух додаткових інвестицій у людину, необхідність яких обумовлена появою, внаслідок науково-технічного розвитку, удосконалення виробничих процесів, нових вимог до якості людського капіталу, що диктує необхідність здійснення додаткових витрат у освіту, підвищення кваліфікації, перекваліфікацію людини тощо.

У загальному відтворювальному (інвестиційному) циклі індивідуального людського капіталу варто виокремити: 1) фазу накопичення індивідуального людського капіталу на базі первісної і додаткових інвестицій. Протягом загального відтворювального (інвестиційного) циклу вартість людського капіталу зростає, а інвестиції у нього окупаються та забезпечують отримання все більшого доходу, тобто людський капітал примножується, зростає кількісно, якісно, вартісно; 2) фазу кількісної, якісної, вартісної деградації запасу знань, здібностей, навичок, умінь людини. З завершенням стадії продуктивної діяльності доходи його власника зменшуються чи, взагалі, втрачаються, оскільки накопичені знання та здібності не знаходять повної чи часткової реалізації, застарівають, декомерціалізуються та декапіталізуються. Хоча, можливим є і новий стадійний відтворювальний (інвестиційний) цикл, якщо на стадії старіння людина витрачає кошти і час на отримання нових знань, навичок, умінь, що забезпечує відповідність її людського капіталу новим суспільним вимогам та його реалізацію. Із завершенням життєвого часу індивіда його людський капітал втрачається суспільством

остаточно, оскільки він є невіддільним від людини.

Протягом загального відтворювального (інвестиційного) циклу індивідуального людського капіталу можливими є біфуркаційні стани, оскільки як інвестиції у людину, так і розвиток останньої залежать від багатьох внутрішніх (внутрішньоциклічних) і зовнішніх чинників, які можуть обумовити зміни у русі людського капіталу. За умов дискретності інвестування у людину у точках біфуркації загального відтворювального (інвестиційного) циклу людського капіталу виникає можливість набуття ним таких станів у процесі подальшого відтворення, як: накопичення (якісне і кількісне) на базі нової інвестиції; поступова деградація за умов відсутності інвестиції (часові розриви інвестування у людину) і природного та морального зношування. Окремим випадком може бути призупинення розвитку людського капіталу, якщо в умовах відсутності інвестицій він не набуває, але і не втрачає своїх якостей як фактора продуктивної діяльності та використовується з тим самим ступенем інтенсивності.

Стадійні відтворювальні (інвестиційні) цикли індивідуального людського капіталу здійснюються у межах загального відтворювального циклу і визначаються ним. Вони є можливими не тільки на стадії продуктивної діяльності, а і на інших стадіях життєвого часу людини. Кількість додаткових інвестицій у розвиток людини (а отже, і стадійних циклів), їх обсяг і тривалість періодів часу між їх здійсненням визначаються багатьма факторами, серед яких одним з найважливіших є швидкість і періодичність техніко-технологічних і інноваційних змін. Обумовлені техніко-технологічними змінами перекваліфікація працівника та його навчання на робочому місці будуть вимагати додаткових інвестицій, що є причиною нових стадійних відтворювальних (інвестиційних) циклів індивідуального людського капіталу.

Розширене відтворення людського капіталу характеризується кількісним, якісним і вартісним зростанням його обсягу, оновленням його запасу, підвищенням ефективності реалізації його ролі як фактора соціально-економічного розвитку. Для характеристики типів відтворення людського капіталу є необхідним визначення змісту поняття «обсяг людського капіталу» та обґрунтування головних критеріїв його виміру та характеристики.

По-перше, оскільки людський капітал є невіддільним від людини, то його обсяг – це чисельність власників людського капіталу, яка у процесі його відтворення може зростати, скорочуватися, залишатися незмінною. Відповідно до цього підходу для виміру обсягу національного людського капіталу науковці застосовують такі показники, як чисельність населення, осіб із вищою, середньою, професійно-технічною освітою, кількість кваліфікованих робітників тощо. Отже, обсяг людського капіталу

визначається на базі кількісних показників, що відображають чисельність його власників за різними критеріями.

По-друге, людський капітал є запасом знань, здібностей, навичок та вмінь людини до продуктивної діяльності. Отже, обсяг людського капіталу – це обсяг його запасу, який має кількісні і якісні виміри. Наприклад, якість запасу людського капіталу вимірюється показниками рівня освіти, здоров'я, культурного розвитку людини тощо. Крім того, оскільки формування та накопичення запасу людського капіталу забезпечується соціогуманітарною сферою: освітою, охороною здоров'я, культурою, соціальним захистом тощо, його якість характеризують показники її розвитку.

По-третє, людський капітал – це вартість запасу знань, здібностей, навичок та вмінь людини, що формується на базі інвестицій та зростає у процесі використання у різних сферах людської діяльності. У цьому контексті обсяг людського капіталу – це його вартість, яка, як і запас, може зростати, знижуватися, залишатися незмінною.

Таким чином, обсяг людського капіталу – це: а) чисельність його власників; б) обсяг його запасу як ресурсу соціально-економічного розвитку, який має кількісні і якісні виміри; в) вартість цього запасу, яка оцінюється на базі витрат на розвиток людини та інвестицій у формування та накопичення її знань та здібностей, майбутніх доходів та вигід. У процесі відтворення людського капіталу його обсяг може зростати, зменшуватися, залишатися незмінним, що і є критерієм, для визначення таких його типів, як звужене, просте і розширене.

В умовах формування та розвитку економіки знань розширене відтворення людського капіталу набуває інноваційного змісту, оскільки додаткові інвестиції у його зростання й удосконалення забезпечують оволодіння та накопичення людиною нових знань, здібностей, навичок та вмінь як ресурсу інноваційного розвитку. Накопичуваний у процесі розширеного відтворення людський капітал є фактором інноваційного розвитку повинен відповідати певним критеріям, які у сукупності є виміром його якісно нового стану. До таких критеріїв належать:

- *адекватність*: накопичений людський капітал інноваційного розвитку повинен бути затребуваним суспільством на певному етапі його життєдіяльності відповідати рівню науково-технічного, технологічного, соціально-економічного розвитку. Створені і накопичені нові знання, здібності, навички і вміння людини повинні бути задіяні як ресурси інноваційного розвитку, отже, вони повинні бути адекватними його вимогам. Цей принцип має економічний зміст – відповідність суспільному попиту на інноваційний запас людського капіталу, психологічний – відповідність людини як індивіда, суб'єкта, особистості та індивідуальності сучас-

ному стану науки, культури, релігії і цивілізації, які безперервно змінюються під впливом глобалізації [515, с. 161-175], часовий – відповідність а) стадії життєвого часу людини і б) історичному періоду, у якому здійснюється відтворення людського капіталу;

- *інноваційність*: людський капітал, що накопичується, повинен, по-перше, бути здатним до оновлення, самоінвестування та саморозвитку, по-друге, виступати рушійною силою інноваційних змін у суспільстві. Варто підкреслити, що принципи адекватності й інноваційності людського капіталу не суперечать один одному, а, навпаки, у сукупності відображають умови забезпечення визначальної ролі людського капіталу у соціально-економічному розвитку на основі інновацій;

- *конкурентоспроможність*. В умовах економіки знань конкурентоспроможність базується на людському капіталі інновацій і визначається рівнем його розвитку та реалізації. Конкурентоспроможність людського капіталу має такі виміри: а) ринковий – запас людського капіталу індивіда повинен бути конкурентоспроможним на ринку праці, знань, інновацій тощо, що є базовою умовою його реалізації у інноваційній діяльності; б) підприємницький – людський капітал фірми повинен забезпечити її конкурентоспроможність як суб'єкта господарювання, що діє в умовах внутрішньої, міжнародної і глобальної конкуренції; в) національний – людський капітал нації як один із провідних її ресурсів та елемент національного багатства повинен бути здатним забезпечити соціально-економічний розвиток країни в умовах глобальної конкуренції;

- *інституціоналізованість*. Відтворення людського капіталу всіх рівнів здійснюється у межах певного інституційного середовища та охоплює процеси його інституційного закріплення у соціальних нормах, (формальних і неформальних), що регулюють (обмежують чи сприяють) його здійснення. Інституціоналізованість людського капіталу та процесу його розширеного відтворення є важливою умовою їх ефективності;

- *соціалізованість* як включеність людського капіталу у суспільний оборот. Соціалізованість елементів людського капіталу інноваційного розвитку є базовою умовою отримання суспільством ефектів та вигод від його накопичення;

- *функціональна визначеність* як спеціалізованість накопиченого людського капіталу, орієнтованість на певні види, галузі, сфери діяльності, що відрізняються технологіями, економічним механізмом, цілями тощо. Як справедливо підкреслює І. Лазарева, не можна інвестувати значні кошти у розвиток людського капіталу і розраховувати на вилучення необхідного доходу, залишаючи поза розглядом питання про те, які функції ініціюють ці інвестиції і яким структурним рівням вони є відповідними [10];

- *комплементарність* – людський капітал є ресурсом індивіда, фірми, суспільства, використання якого передбачає застосування певної технології як способу комбінації різноманітних ресурсів. Від того, наскільки оптимальним є сполучення людського капіталу і інших ресурсів продуктивної діяльності залежить ефективність як людського капіталу, так і у наукового, інноваційного, виробничого та ін. процесів у цілому. Основу комплементарності людського капіталу складають його адекватність та функціональна і інституціональна визначеність.

Нині відтворення людського капіталу здійснюється під впливом глобальних та локальних суспільних зрушень, що обумовлюють нові тенденції, особливості та проблеми його накопичення та використання. Постіндустріальні перетворення є чинниками інтернаціоналізації відтворення національного людського капіталу та формування на цій основі глобального людського капіталу, відтворення якого здійснюється у глобальному економічному просторі та забезпечує соціально-економічний розвиток людства. У сучасний період процес глобалізації людського капіталу охоплює багато взаємопов'язаних напрямів, серед яких такі, як: транснаціоналізація людського капіталу; його інтеграція шляхом включення у соціально-економічний простір регіональних об'єднань різних країн, формування людського капіталу мережевої економіки, міжнародна кластеризація людського капіталу, його інтернаціоналізація на основі транснаціоналізації інноваційних кластерів. Процес глобалізації людського капіталу характеризується як позитивними, так і негативними рисами та наслідками щодо людського розвитку, як і економічна глобалізація у цілому. Серед позитивних характеристик варто підкреслити такі, як можливість подолання національних обмежень інноваційного відтворення людського капіталу на основі залучення міжнародних ресурсів його накопичення та використання; забезпечення транснаціональної мобільності людського капіталу; формування глобального знансінтегративного простору, в межах якого здійснюється рух загальних і спеціальних знань, що забезпечує доступ до них широкого кола людей; розширення можливостей та масштабу ефективного використання національного людського капіталу у інтересах людства; здійснення під впливом глобалізаційних і інтеграційних процесів певних змін у національній інноваційній і соціальній політиці у напрямі посилення їхньої соціогуманітарної спрямованості тощо.

Негативними наслідками глобалізації людського капіталу є його монополізація наднаціональними господарськими організаціями – ТНК та регіональними інтеграційними утвореннями, що посилює загрози, пов'язані із можливими кількісними, якісними і вартісними втратами та негативними структурними трансформаціями національного людського капіталу; загрози

негативної віддачі національного людського капіталу, якщо стадія його продуктивного використання здійснюється поза національного економічного простору; загрози, що породжуються процесом соціалізації людини як носія людського капіталу у межах ТНК. Залучаючись у систему ТНК, носій людського капіталу втрачає соціальні зв'язки, сформовані раніше та набуває нового соціального статусу, що призводить до певних трансформацій його соціального капіталу, які можуть мати і негативний характер, наприклад, розрив родинних зв'язків, формування моделі транснаціональних родин та батьків, включення у соціальні групи, учасники яких займають опортуністичну позицію щодо країни, з якої вони виїхали чи в якій розташовано філії ТНК; загрози неспроможності державної інноваційної і соціальної політики забезпечити інноваційний і людський розвиток в країні, внаслідок втрати контролю над рухом національного людського капіталу, що є перешкодою для досягнення запланованих результатів та посилює їх непрогнозованість.

Висновки. Таким чином, інноваційний тип відтворення людського капіталу є процесом формування та накопичення людського капіталу інноваційного розвитку, критеріями якого є його адекватність, інноваційність, конкурентоспроможність, інституціоналізованість, соціалізованість, функціональна визначеність та комплементарність. Постіндустріальні суспільні перетворення в умовах економічної глобалізації породжують суттєві зміни факторів, масштабу та цілей відтворення людського капіталу, обумовлюють його інтернаціоналізацію.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Смирнов В.Т. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование / В.Т. Смирнов, И.В. Сошников, В.И. Романчин, И.В. Скоблякова. – М. : Машиностроение-1, Орел : ОрелГТУ, 2005. – 513 с.
2. Святодух Е.А. Воспроизводство человеческого капитала: методология исследования и российские реалии [Электронный ресурс] / Е.А. Святодух. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/vosproizvodstvo-chelovecheskogo-kapitala-metodologiya-issledovaniya-i-rossijskie-realii>
3. Ніколайчук М.В. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань: проблеми теорії та практики : монографія / М.В. Ніколайчук. – Хмельницький : ХНУ, 2012. – 201 с.
4. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48-53.
5. Гальків Л.І. Втрати людського капіталу та їх попередження (теорія, методологія, практика) : автореф. дис ... д-ра екон. наук : 08.00.07 [Електронний ресурс] / Л.І. Гальків. – Львів, 2013. – 40 с. – Режим доступу : <http://mydisser.com/en/catalog/view/45/371/13918.html>
6. Королева Н.Н. Воспроизводство человеческого капитала: методология исследования [Электронный ресурс] / Н.Н. Королева, Л.Е. Ревуцкая. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Economics/14_133117.doc.htm

7. Лех Т.А. Концепція формування та відтворення людського капіталу [Електронний ресурс] / Т.А. Лех. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=925>
8. Максимович В.І. Функціональний цикл людського капіталу та забезпечення його інвестиційним ресурсом / В.І. Максимович // Формування ринкової економіки. – 2011. – № 25. – С. 423-429.
9. Симкина Л.Г. Человеческий капитал в инновационной экономике. – СПб. : ИНЖЕКОН, 2000. – 152 с.
10. Лазарева И.П. Человеческий капитал в процессе модернизации региональных экономических систем [Электронный ресурс] / И.П. Лазарева. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/chelovecheskiy-kapital-v-protsesse-modernizatsii-regionalnyh-ekonomicheskikh-sistem>